

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A CIGÁNYOK VÁNDORLÁSA A MONARCHIA KORI MAGYARORSZÁGON

B. KÁDÁR ZSUZSANNA

A cigány szóhoz évszázadokon át sokszínű, de túlnyomórészt negatív, olykor egyenesen torz képzetek társultak az európai nemzetek tudatában. A cigány a civilizált életmóddal, erkölcsökkel, szokásokkal merőben ellentétes, idegen, sőt lenézett, megvetett magatartásformát képviselt. Ugyanakkor jelentette azt az embertípust is, aki nem tisztelt sem tekintélyt, sem törvényt, aki csak a saját szokásai, törvényei szerint hajlandó élni: könnyedén, szabadon, a természet gyermekeként.

Ahogy azt már *Csalog Zsolttól* is tudjuk, az európai társadalmak és a cigányság érintkezésének és együttélésének első korszaka a cigányok európai megjelenésétől a XVIII. századig szinte az egész földrészen a cigányság merev elutasításának kora volt. Modern szemmel nézve ez az elutasítás, a primitívebb társadalmi és kulturális szinten élő, etnikailag idegen jövevényekkel szembeni védekezés embertelenül drasztikus formákban nyilvánult meg. Európai összehasonlításban mégis feltűnik, hogy Magyarország már korábban is tarka társadalma valamivel "lágyabban" reagált a nyugatiaknál. Valószínűleg ez is oka lehetett annak, hogy nálunk a cigányok nagyobb tömegben telepedtek le és maradtak fenn, mint Európa nyugati felén.

Sir Angus Fraser legújabb munkájában (*The Gypsies /UK, 1993/*, illetve megjelent magyar fordítása: *A cigányok /Bp., 1996/*) már arról értekezik, hogy sok idő telt el azóta, hogy a cigányság egykor népnek volt nevezhető, önálló nyelvvel, kultúrával és közös etnikai jegyekkel felvértezve. "Az egykori cigány nép a századok folyamán sokféle lett — mint ahogy a jelentés is, amely a "cigány" elnevezéshez tapad, és amely nyilvánvalóan nem a cigányok saját ízlését követi. Ez a szó az a nevük (pontosabban egyik nevük), amelyet a külvilág aggatott rájuk."¹ E rövid kitérőre — témám tárgyalása előtt — azért van szükség, hogy aláhúzzam azt a nyilvánvaló tény, hogy a cigányság szinte az egyetlen olyan vándor nép a történelemben, mely annak ellenére, hogy a századok során folyamatosan küzdenie kellett a külső hatásokkal, mégis sikerült megtartania sajátos identitását, mivel hallatlan erőt mutatott az alkalmazkodásra és a túlélésre!

A XIX. század második felében néhány cigány törzs nekivágott a világnak, tagjaik a Balkánról és Kelet-Európából indultak el. Nyelvüket, a romanit erős román hatás érte, ezért az itteni dialektusokat oláh cigánynak hívják (saját magukra alkalmazott megjelölés: rom). A kelet–nyugat irányú migráció ugyan nem mozgatótt meg hatalmas cigány néptömegeket, de annál szembetűnőbb volt, hiszen az idegen külsejű és nyelvű jövevények nem kerültek el a hatóságok figyelmét. (Lásd német, angol, francia szigorító intézkedések a cigány vándorlás ellen!)

Az, hogy Magyarországon a cigányok többsége a letelepedés mellett döntött, nagyrészt szintén a XVIII. századi állami rendelkezéseknek tudható be, melyek a későbbiekben hasonlóképp megszorító jellegű intézkedésekkel, illetve a földreformmal és a földművelésbe bevont területek bővítésével egészültek ki. Valószínűnek látszik, hogy — bizonyos középkori stílusú állami beavatkozások (például kényszer-letelepítések) ellenére — a XVIII–XIX. századi magyarországi vegyes nemzetiségű paraszttársadalom és a cigányság közötti érintkezés lehetősége és gyakorlata lépésről lépésre bővült; feltehető, hogy ezen századokban spontán **asszimiláció** útján jelentős cigány tömegek olvadtak be a környező társadalomba, s még a tradicionális társadalmi szervezeti kereteit megtartó cigány csoportok számára is megteremtődött a hely — bár a legalacsonyabb szintű — a magyar társadalom munkamegosztási rendszerében. A helyzet labilitása abból adódott, hogy e viszonylagos egyensúlyhelyzet egy archaikus, feudális, s még a strukturális reform előtt

¹ *Sir Angus Fraser: A cigányok Budapest, 1996. 9. p.*

álló társadalom keretrendszerében valósult meg, a létrejött helyzet így nem adhatott komoly reményt arra, hogy az egyensúly az esedékes modernizáció utánra is átmenthető lesz...

A széles körű népesség-átrendeződés része a cigányvándorlás, mely kötődik a kedvezőbb gazdasági feltételekhez, a fejlődő vasúthálózatához, a gyorsabb és olcsóbb tengeri hajózás megindulásához, továbbá hatással volt rá a havasalföldi—moldvai cigányrabszolgaság megszűnése. Magyarországon ugyanakkor a cigányság térbeli eloszlására, tartós letelepedésére vagy éppen vándorlására a természetföldrajzi tényezők és a helyi közösségek toleranciája mellett hatással volt az adott térség gazdasági fejlettsége, etnikai összetétele, valamint az a tény, hogy a cigány népesség utánpótlását biztosító délkelet-európai területek (Erdély, Kelet-Szlavónia stb.) milyen távolságra voltak.

Magyarországon 1893. január 31-én, Európában egyedülállóan, részletes, településszintű, országos cigányösszeírást tartottak. Sajnálatos módon csak ennek adatai állnak a cigánykérdés történetével foglalkozó mai kutató rendelkezésére, hiszen sem előtte, sem utána (1971-ig, *Kemény István* híres vizsgálatáig²) nem készült megbízható összegzés erről a népcsoportról.³ Az 1941-es népszámlálás személyi adatlapjait — állítólag — megsemmisítették, csupán a budapesti adatlapok állnak rendelkezésre, de ezek földolgozása (közel egymillió személyi adatlapról van szó) csak mostanában kezdődött el. Így a kutatók kénytelenek az 1893-as cigányösszeírás adatait használni. Ezek alapján próbálom meg magam is — 6 pontban összefoglalva — kutatási hipotéziseimet felállítani.

1. A korszakban Európában is egyedülálló kísérlet történt egy komoly, szakszerű cigányösszeírásra akkor, amikor a politika is egyre gyakrabban látóhatárába vonta a cigányságot, megpróbálta számszerű, közgazdasági és szociológiai jellegű felmérésüket elvégezni. A felvétel 1893. január 31-én a szorosán vett Magyarország területén lakó összes cigányra kiterjedt. Az a fő szempont érvényesült az összeírásnál, hogy az állandóan letelepedett, a huzamosabban egy helyen tartózkodó és a vándorcigányokról külön-külön nyerjenek adatokat.

2. "A magyar statisztika éppen elméleti álláspontjánál fogva képtelen arra a kérdésre feleletet adni, hogy hány cigány van Magyarországon" — ez a megállapítás jószerivel napjainkban is megfogalmazódhatna, mégis az idézet egy korabeli szakstatisztikustól származik: egyik tanulmányában *Braun Róbert* vetette papírra 1934-ben.⁴ 1893-ban még megpróbálták e kérdésre választ adni, hiszen behatóan vizsgálták a cigányok lakásviszonyait, vagyoni helyzetüket, családi állapotukat, vallási megoszlásukat. Gyűjtötték az adatokat írni, olvasni tudásukról, szakmai ismereteikről, és vizsgálták azt is, hogy miből és hogyan élnek a cigányok. Használva és elfogadva az összeírók által használt hármas kategória-felosztást, a következőkben én is e szerint értelmezem a cigányok egyes csoportjait:

a) állandóan letelepedett cigányok, akik "állandó, rendes tartózkodási hellyel bírnak, tekintet nélkül arra, hogy a számlálás idejében saját községükben voltak-e s ott vétettek-e számba, vagy más községekben" (243 432 fő — 89%);

b) huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó cigányok, akik "bizonyos foglalkozás (például teknővájás, aranymosás stb.) végett hetekig, hónapokig, sőt néha esztendőig egy helyben tartózkodnak anélkül, hogy ott állandóan megtelepednének" (20 406 fő — 7%);

c) vándorcigányok, akik "családostul, sátorostól, faluról falura kóborolnak." (8938 fő — 3%)⁵.

A három cigánykategória ilyen módon való megkülönböztetése természetesen nem vezethetett pontos eredményekhez, adatokhoz. Nagyon nehezen lehet a huzamosabban egy helyben tartózkodó cigányokat a kóbortól megkülönböztetni, a megkérdezettek maguk is nyilván-

² *Kemény István*: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. Bp., 1976.

³ E forrás fontosságát felismerve *dr. Hoóz István* 1992-ben Pécsen reprint kiadásban újra megjelentette a Magyar Statisztikai Közlemények új folyam IX. kötetét (továbbiakban MSK, 1893) — A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei, Budapest, 1895. —, az 1895-ben kiadott cigányösszeírást!

⁴ *Braun Róbert*: Magyar nemzetiségi statisztika, Századunk, 1934. 77. p.

⁵ MSK, 1893. I. k. 8. p. *Hermann Antal* tanulmánya.

valóan legszívesebben az első kategóriához tartozónak vallották magukat. Az adatfölvételt a helyi hatóságok (szolgabírók) ellenőrzése mellett folytatták, nyilván ezeknek sem állt érdekében területükön túlságosan sok kóborcigányt kimutatni. Tovább finomíthatja a képet, ha figyelembe vesszük a felmérés pontos időpontját, hiszen január 31-én még a vándorcigányok jelentős része is igyekezett sátrát legalább putrira, odúra cserélve egy helyben melegedve átvészelni a telet. Ronthatta az adatfelvétel pontosságát egyes helyi hatóságok nemtörődomsége is, hiszen például Budapest — arra hivatkozva, hogy kóborcigányok a fővárosban nincsenek (!) — egyszerűen végre sem hajtotta az összeírást.⁶

Az 1893-as cigányösszeírás szerint Nagy-Magyarországon 274 940 cigány élt, az összlakosság 1,8%-a; a mai országterületen 23,8%, Erdélyben 55%, a mai Szlovákia területén pedig 14% élt. A adatokat elemző kiváló néprajztudós, *Hermann Antal* szerint lehetséges, hogy a kóborcigányok egy része elmenekült az összeírás elől, míg a letelepedettek közül is jelentékeny szám maradhatott ki csupán azért, mivel a rendes polgári foglalkozást űzőket az adatfelvevők már nem is tekintették cigánynak.⁷

E felsorolt "korlátokkal" mindenképpen számolnunk kell, ha a cigányok létszámviszonyainak becslésébe belevágunk, ám azért talán összegzésként felvethető az a hipotézis, hogy a cigányság körülbelül fele ebben az időben is kóbor, vándor életmódot folytatott.

3. A cigányok országos szétszórtságát, szétáramlását mutatja, hogy tíznél kevesebb azon községek száma, ahol nincs cigány. Erdélyben, mely a cigányság klasszikus földjének számít — innen kerültek ötszáz éve a cigányok Magyarországra — az összlakosság 5%-a (105 034 fő) cigány, külön kiemelkedik Nagy-Küküllő megye a maga 14 037 cigányával (10%!). A Tisza bal partján és a Duna—Tisza között a népességtömörülés egyik magyarázata talán az lehet, hogy a fejlett mezővárosokban, a folyók közelsége miatt a cigányok számára jobb megélhetési lehetőségek kínálkoztak, mint a távolabbi, kisebb településeken. A nyugati területeken, a nyugati kultúra közelében ritkább a cigány. (A Duna jobb partján az országrész össznépességének mindössze 0,83%-át tette ki!)⁸ A vándorcigányok igazi területe a Tisza—Maros szögének keleti része (32,9%), Krassó-Szörény megye (22%), valamint Hunyad és Bihar megyében is jelentős számban megtalálhatók. Az ország legnépesebb cigányközösségei — akárcsak ma, már ekkor is — az északi határvidéken, a Közép-Tiszavidéken, Szabolcsban, Szatmárban és Dél-Baranyában voltak találhatóak.

Itt most az idő szűkre szabott volta miatt nem vállalkozhatom a településszerkezet és a cigányság elhelyezkedésének részletes egybevetésére, érzük be annyival, hogy feltevésem szerint a nagyon nagy többségben már megtelepedett cigányság kisebb falvakban élt, s ez nehezítette integrációját, mobilitását.⁹

4. Egy újabb, nagyon fontos szempont lehet a társadalomtörténeti szempont bemutatása. Kiinduló hipotézisem az, hogy a cigányság helyzete csak a XIX. század végén, a magyar társadalom egészének bekövetkezett emelkedésével, a társadalmi munkamegosztás átalakulásával romlott meg, ekkor váltak végletesen szegényekből, a munkamegosztás alsó szintjein élőkől marginális csoporttá ...

⁶ "...nem is mutatott szándékot azoknak eleget tenni és alakoskodással kieszközölte azt, hogy a belügyminiszter úr felmentette a cigányösszeírás kötelezettsége alól." (uo, 14. p.) A székesfőváros érvelése szerint ugyanis az itteni cigányok megtelepültek, rendes lakással és polgári foglalkozással bírnak, összes vonatkozásaikban ugyanolyan elbánás alá esnek, mint a többi lakos.

⁷ Lásd erről még *Karsai László*: A cigánykérdés Magyarországon 1919—1945. Út a cigány Holocausthoz. Bp., 1992. 14—21. p.

⁸ Az összeírók rávetítették az ország nemzetiségi térképét a geográfiai, regionális elhelyezkedésre, s azt találták, hogy "az oláh-lakta vidékeken nagyszámú cigány élt, valamint a tótok, s helyenként a szerbek között is. A német természet ugyanakkor merőben ellenkezik a cigányéval, s ezért lenne ezeken, valamint a ruthének lakta területeken is kevés a cigány." Valójában persze a nemzetiségi vidékek földrajzi viszonyai s a vármegyék rendelkezései lehetnek mérvadóak a cigányok elhelyezkedésének vizsgálatánál!

⁹ Lásd a magyarországi cigányság térbeli eloszlásának változásáról: *Kocsis Károly* — *Kovács Zoltán*: A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza (In *Cigányélet*. Bp., 1991. 78—105. p.)

Feltűnő, hogy a XVII. század végén még fellelhető jobbágybirtokos cigányoknak a következő századokban nyomát sem találjuk. (Nem valószínű, hogy e félig kiemelkedett réteg eltűnésének oka egyértelműen az etnikai asszimiláció lenne, mivel ekkorra már eltűnik a korábban tömegesnek látszó mezőgazdasági foglalkoztatottság egyéb formája is.) A mezőgazdasági konjunktúra idején láthatóan "feladta" e cigány csoport a letelepült életmód és asszimiláció lehetőségét kínáló mezőgazdaságot, s a XIX. század végén periférikus, speciálisan és tradicionálisan cigány foglalkozásokkal összenőve találjuk (vályogvetés, -tapasztás stb.) őket. A tendencia alighanem erősödő süllyedés volt a társadalmi hierarchián. Elmondható, hogy a letelepült cigányok a községek lakóinak legszegényebb házait utánzó hajlékokban húzódtak meg. Ilyen volt a faluvégi putri, amelyhez hasonlókban a dunántúli nagyobb uradalmak cselédsége is lakott!

A kor gazdálkodásában a letelepedettség a művelődés alapja, melynek természetes feltétele az iskola. Az iskolai statisztikákban ekkor alig található cigány tanuló, az összeírási adatok alapján pedig a tanköteles cigány gyermekek közel 70%-a nem járt iskolába. Az alfabetizációt, a cigányok írni és olvasni tudását vizsgálva még kedvezőtlenebb a kép: az analfabéták aránya 93,7%, míg az ország lakosainál átlag 45,5%, ami fele a cigányokénak. Regionálisan a legműveltebb réteg a Duna jobb partján, illetve a Duna—Tisza közén helyezkedik el a cigányság és az ország többi lakosa esetén egyaránt.

Kormegoszlás szerint a cigány népesség meglehetősen fiatal, kevesen érték meg a felnőtt, illetve öregkort. 15—19 év között a nők jelentékeny túlsúlyát mutatják a számok. Feltehető, hogy az ilyen korú férfiak egy része nincs az országban, vagy itt van, de nincs nyilvántartva vagy eltagadja a korát. A vándorcigányoknál és a huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó 30—59 évesek között nagy a halandóság a többi népcsoportéhoz képest. Ez arra is bizonyíték lehet, hogy a nyomorúságos életmód és a létért való nehéz küzdelem az alkalmazkodás és szerzett edzettség bármilyen mértéke mellett is megrövidíti az egyéni életet és leszállítja az átlagos élettartamot.

A vallási adatokból csupán az derül ki, hogy a cigányok általában annak a felekezetnek a vallását követik, amely lakókörzetükben az uralkodó többségi vallás. Az állandóan letelepedettek többsége római katolikus, a vándorcigányok zöme pedig görög-keleti vallású.

Az anyanyelvi adatok szerint is jelentősen előrehaladt a cigányok elmagyarosodása, többségük tud már magyarul, 52,16 százalékuk pedig már az anyanyelvét is elfelejtette. A nyelvet a korabeli politikusok a cigányok esetében azért tartották lényegesnek, mert a többi lakossal, s általában a polgárosult világgal szemben egyesítette őket, néhol titkos vagy tolvajnyelvként is szerepelt. Ezt egyik hatékony tényezőjének tartották a cigányok társadalmon kívül állásának, s egyik jelentékeny gátlójának a többi népességgel való összeolvadásuknak. Ezért érdekes a fent említett adat, hogy a cigányok körülbelül fele nem tud cigányul, hiszen ez biztos jele annak, hogy e népcsoport közeledik az országban lakók többségéhez.¹⁰

Az 1893. évi összeírás egy időmetszetben vizsgálja a pillanatnyi integráció állapotát. Hogy ez mennyire volt sikeres, illetve nem, arra jó példákat láthatunk a nyelv, a vallás, az országos szétszórtság, a vándorlás és az alfabetizáció adatait értékelve. Egy további fontos szempont felvétele szükséges ebbe a sorba: a foglalkozási viszonyok vizsgálata.

5. A foglalkozási adatokból viszonylag reális képet kaphatunk a múlt század végének cigánytársadalmáról. A cigányok többsége vándoriparosként — vas- és fémmegmunkálóként — érkezett az egykor még döntően mezőgazdasági Európába, és évszázadokon át fontos gazdasági funkciót tölthettek be annak ellenére, hogy tömegesen nem integrálódtak az európai társadalmakba. Később a céhipar erősödésével éppen ipari munkájuk indította el üldözésüket, kitiltásukat. A rendelkezésekre álló adatok alapján egyértelműen bizonyítható, hogy a cigányság — nemcsak a XVI—XVII. században, hanem a XVIII. századi Magyarországon is — általában a

¹⁰ A román anyanyelvre kétszer akkora százaléka jut az asszimilált cigányoknak, mint az összes népességre. Feltehető, hogy a község kevésbé rangos rétegét jelentették a románok, a cigányok tehát a közvetlenül felettük álló rétegekhez asszimilálódtak!

társadalom elfogadott rétegeként élt. Azon a Magyarországon, ahol a laza társadalmi szervezethez, az állandó népességmozgás és a nyelvi, etnikai sokféleség megszokott dolog volt, semmi sem indokolta volna a cigányok rendszeres és következetesen hátrányos megkülönböztetését. Éppen ellenkezőleg, a gazdasági életnek szüksége volt a cigányok munkájára is, s mindegyik társadalomszervezési törekvés közvetlenül vagy közvetve a cigányság integrációját gyorsította. A változást a török kiűzése utáni balkáni bevándorlók hozták, akik nagy csoportokban vándoroltak, hagyományaik, szokásaik nemcsak a korabeli magyar lakosságtól, de még a régebben Magyarország területére került cigányokétól is jelentősen különböztek. Az 1893. évi összeírásból látható, hogy a cigányok 93%-a kereső, 89%-a letelepedett, s mindössze 3%-a vándorolt. E tények alapján — a forráskritikai megállapításokat is figyelembe véve, tehát hogy a mobil cigányok összeírásának milyen technikai nehézségei voltak, illetve hogy letagadásukra milyen helyi érdekek késztették az adatfelvételt végzőket — föl kell számolni azt a téves nézetet, mely szerint a vándorlás a cigányság veleszületett és fennmaradó sajátossága. A valóság az, hogy a vándorlást elsősorban a megélhetés, a munka határozta meg. A cigányságnak a XIX. században rögződött foglalkozásrendje a kisipari áruk piacának szűkülésével már a századfordulón kezdett felborulni, s ezzel a cigányok — elveszítve a több generáción át gyakorolt, erkölcsi tőkét és minimális társadalmi presztízst biztosító gazdasági alapjukat — a teljes létbizonytalanságba, az addig valószínűleg nem ismert nyomorba süllyedtek. A tapasztalat egyfelől az volt, hogy a cigányság egy részének megélhetését biztosító ipari szakmák elvesztették piacaikat, a társadalom perifériájára szorultak, a cigányok lassan kikoptak korábbi mesterségükből (például szegkovaács, edényfoltozó, üstkészítő). Másrészt voltak olyan szakmák, melyeket az ipar nem tudott pótolni, s így továbbéltek — például teknővájó —, hiszen a kapitalizálódó munkamegosztásnak is számos olyan "pórusa" volt, melyet a társadalom alapvető szerkezeti elemei nem, vagy nem kellő mértékben voltak képesek betölteni. A cigány foglalkozások viszonylag gyorsan változtak ahhoz, hogy valamelyikben is mély speciális tudást lehetett volna felhalmozni. Igények keltették életre e tevékenységeket, labilis, területileg változatos, marginális, alacsonyan értékelt volt legtöbbjük. A mesterség apáról fiúra szállt, ugyanakkor új cigány foglalkozások oly módon is létrejöttek, hogy a hagyományos mesterségekből megélni már nem tudó családok a nem cigányoktól átvettek bizonyos, a háztartásról leszakadó kereső tevékenységet, melyek a nem cigányok számára már nem voltak kifizetődőek, a cigányok munkaereje pedig mindig olcsóbb volt, mint a környezetüké.¹¹

Foglalkozástörténeti szempontból megállapítható, hogy az iparosodás előrehaladása a dualizmus korában a korábbi cigány mesterségek, iparágak háttérbe szorítása, kiküszöbölése a cigányok népes csoportjait tette foglalkozás nélkülivé és — mint ilyent — önmagát eltartani nem tudóvá. Ez a — társadalmi szempontból veszélyes — tendencia közvetve a cigányokkal szembeni ellenérzések forrásává vált, melyre most nincs mód részleteiben kitérni.

Érdekes és fontos adatokat szolgáltat a fenti eszmefuttatáshoz az 1893. évi összeírás. A cigány származású értelmiség, a hivatali, alkalmazotti kategória gyakorlatilag hiányzik az összeírásból. Ennek egyik oka, hogy a legpolgárosodottabb rétegről van szó, többségükről az adatfelvevők "elfeledkeztek". A cigány intelligencia már ebben a korban is a fővárosban összpontosult, ott, ahol nem végezték el az összeírást. Ide sorolható a mintegy 17 000, jobbára alkalmi cigányzenész.¹² Érdekes, hogy az egykorú adatok szerint a földműveléstől, megerőltető fizikai munkától állítólag oly nagyon irtózó cigányok közül 64 190 fő dolgozott napszámosként

¹¹ Így maradt rájuk például a drótostótok, a cseh vándorköszörűsök, a zsidó rongy- és tollgyűjtők mestersége. A munkamegosztási hierarchia legalsó szintjén álló foglalkozásokról van tehát szó, s ez kiszolgáltatottságuk egyik bizonyítéka is!

¹² Viszonylag nagy számuk is mutatja, hogy az úri Magyarország mindennapjainak és főként ünnepnapjainak mennyire szerves részét alkották a muzsikus cigányok! Összeírásuk hiányossága az is, hogy az egyéni képzettség megítélése — írni és olvasni tudásuk kivételével — nem tartozott a felmérés körébe, a cigány zenészek között nem tett különbséget, s így a télen más munkát nem találó, s ezért a hegedűjét gyötrő vályogvető valószínűleg egy rovatba került az alkotó és virtuóz zeneművésszel.

idénymunkán a földeken. Az iparban dolgozók közül kiemelkednek a kovácmesterek, akik Magyarországon az egyik legnépesebb és legrangosabb foglalkozást űzték. Abban az időben, mikor az ipar még nem tudta kellőképpen kielégíteni az olyan igényeket, melyekkel a városoktól távol eső falvak és tanyák lakosai jelentkeztek, a cigány kovácsok jelentős szerepet töltek be az elhanyagolt vidékek ipari áruellátásában. A famunkások közül a teknővájó mesterség és életforma meghatározó volt. A család erős összetartását kívánta meg, sokszor kiegészült favágással és fakitermeléssel. Az uradalmi erdőkben ez a munka a letelepedés, a "házhely" — a kiszolgáltatottság és függés — kényszerű ellenértéke volt. A vályogvetés minden modernizálódás ellenére is megmaradt falusi kisvállalkozásnak, korábban még erre szakosodott paraszti-családi csoportok végezték, majd "lesüllyedt" a falusi cigányokhoz. A téglagyártás megjelenésével csökkent a vályog iránti kereslet, s e cigány foglalkozás is hanyatlásnak indult. A cigányok körülbelül 9%-a a kereskedelemben dolgozott, itt is kiemelkedik a lókereskedők, kupeczek aránya.

Összefoglalóan elmondható, hogy a cigány foglalkozások a cigány lakosság mintegy felének biztosítottak megélhetést, s bár az évszázadokon át a cigányok által folytatott kiegészítő foglalkozások a termelési folyamatok fő irányaitól távolabb estek, mégis szervesen kapcsolódtak a hagyományos társadalmi felépítéshez. Az összes hagyományos cigánymesterség legfőbb sajátossága, hogy a nem cigány környezetre épít, a cigány termelő számára a fogyasztó mindig a nem cigány, a paraszt volt. Ahogy a vér szerinti leszármazás csoportképző elem volt, a XVIII—XIX. század óta hasonlóan csoportképző tényezőnek számított a cigányok foglalkozása. Bizonyos esetekben nyelvi elhatárolódást is jelentett az egyes tágabb — a helyi, táji érvényű társadalmi hierarchia más-más fokán álló — cigánycsoportok között (például a muzsikus cigány általában magyar, a teknővájó cigány román, az üstfoltozó pedig cigány anyanyelvű). A társadalmi hierarchiában egyes cigányfoglalkozások képviselői közel álltak a falu más nemzetiségű rétegéhez, és folyamatosan mindig megtalálható volt az asszimilálódott és a hierarchiában magasabb fokra jutott zenész, fuvaros, rézműves, állatgondozó cigány.

Röviden szólni kell még az összeírás utolsó nagy részéről, a "foglalkozás nélküliekről", akiket a vidék nagy terheiként említ az irodalom, s akiknek sajnos pontos számadatát nem közlik.

6. A cigányság vándorlása, illetve az ún. "cigányügy" — az ismertetett összeírás adataival is bizonyíthatóan — azért érdemel figyelmet, mivel megállapítható, hogy a cigányság helyzetében, létviszonyaiban bekövetkezett legfontosabb változást a foglalkoztatottsági lehetőségeik, a kisipari áruik piacának szűkülése és az ezzel járó létbizonytalanság okozta. Ezzel összefüggésben nem lehet csodálkozni azon, ha a XIX—XX. század "cigánykérdése" szinte kizárólag mint bűnözési, társadalmi veszélyességi kérdés merült fel. E szemléletnek megfelelően — ebben a korszakban is — adminisztratív, erőszakos eszközökkel kívánta az állam e kérdést megoldani. Végezetül még két gondolattal egészíteném ki az eddig leírtakat: a) tudomásul kell venni, hogy a korban nem álltak rendelkezésre anyagi eszközök egy működő szociálpolitika kidolgozására; b) a cigányság — szemben más társadalmi csoportokkal, például az agrárszegénységgel — egyelőre a politikában, a társadalmi erőkből sem talált szószólokra. Jóllehet a kérdés fontos volt, a megoldandók rangsorában mégsem került előbbre. Továbbá a felébredő szociális lelkiismeret elhessegette a liberális látásmód, amely szerint e hátrányos helyzetű csoport "viszonzásul" a nemzetgazdaságban, a honvédelemben sem nyújt sokat a társadalomnak, tehát mérlegük, ha nem is kiegyensúlyozott, de nem ellensúly nélküli!

Ám e kérdés taglalása már egy másik tanulmány témája lehetne ...